

Define & Analysis of the concept of cyberspace literacy and the relationship between media literacy and it

Ali Azadi^۱
Saeed Fathali^۲
Abdolkarim Khayami^۳

Received: ۱۸/۰۴/۲۰۲۱
Accepted: ۳۰/۱۰/۲۰۲۱

Abstract

Literacy is a word whose meaning has changed throughout history in accordance with social needs. As we enter the ۲۱st century, information and communication technologies have become increasingly complex and pervasive, affecting all social systems of human life. Now, with the expansion of cyberspace and real life, cyberspace gradually has become the second life of human beings and the extension of their lives. For this reason, we need another literacy to face it with the best approach, and that is cyber literacy. Although some thinkers in the field of media literacy believe that cyber literacy is the same as media literacy, but these two concepts are not exactly the same and differ in some respects. It is thought that this disagreement arises from the reduction of the definition of cyberspace by some thinkers and their mistake in simply looking at cyberspace as a medium, while cyberspace is only one of the media systems. The present study is a research using the method of thematic analysis in two stages of enumerating the basic concepts and themes of theories and definitions of media literacy and cyberspace literacy with library studies and extracting the system of cyberspace literacy issues and problems based on autonomous definition. Its purpose is to analyze the concept of cyberspace literacy, explain its distinction with media literacy and enumerate the system of its issues.

Keywords: Cyberspace literacy, Cyberspace literacy issues system, Cyberspace policy

---

^۱. Undergraduate student in Islamic Education, Culture and Communication, Imam Sadegh University & a Researcher at the Roshd Center of Imam Sadegh(as) University (responsible author) (Az.azadi@isu.ac.ir).

^۲. PhD Student in Public Administration, Organizational Behavior, Azad University, Science and Research Branch & a Researcher at the Roshd Center of Imam Sadegh(as) University (Fathali@isu.ac.ir).

^۳. Assistant Professor, Faculty of Islamic Education, Culture and Communication, Imam Sadegh University (Ak.khayami@isu.ac.ir).

تعریف و واکاوی مفهوم سواد فضای مجازی و نسبت سواد رسانه‌ای با آن

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۸

علی آزادی احمدآبادی*

سعید فتحعلی**

عبدالکریم خیامی***

چکیده

همزمان با ورود به قرن ۲۱ سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطی به طور فزاینده‌ای دچار پیچیدگی و همه‌جانبه‌گرایی شدند و کلیه نظام‌های اجتماعی زندگی بشر را متأثر از خود کرده‌اند و اکنون با گسترش فضای مجازی و زندگی حقیقی، به تدریج فضای مجازی تبدیل به زیست دوم انسان‌ها و امتداد زندگی آن‌ها شده‌است و به همین دلیل نیاز به سواد دیگری فراروی ما قرار دارد تا بتوان با بهترین رویکرد در مواجهه با آن قرار گرفت و آن سواد فضای مجازی است. اگرچه برخی از اندیشمندان حوزه سواد رسانه‌ای معتقدند سواد فضای مجازی، همان و یا بخشی از سواد رسانه‌ای است، لکن این دو مقوله کاملاً مشابه نیستند و در برخی وجوه افتراق دارند. تصور می‌شود که این اختلاف نظر برآمده از تقلیل تعریف برخی اندیشمندان از فضای مجازی و خطای آنان در تقلیل تعریف فضای مجازی به رسانه است حال آنکه نظام رسانه‌ای تنها ذیل یکی از نظام‌های فضای مجازی یعنی نظام فرهنگی اجتماعی می‌گنجد. روش پژوهش حاضر در جمع‌آوری داده کتابخانه‌ای و در تحلیل مضمونی است که در دو مرحله احصاء مفاهیم و مضامین اساسی نظریات و تعاریف سواد رسانه‌ای و سواد فضای مجازی با مطالعات کتابخانه‌ای و استخراج نظام موضوعات و مسائل سواد فضای مجازی مبتنی بر تعریف مختار صورت گرفته است. مقاله حاضر خاطر نشان می‌سازد مفهوم سواد فضای مجازی متمایز از سواد رسانه‌ای بوده و پس از تعریف آن با احصاء نظام مسائل سواد فضای مجازی و مقایسه میان این دو سواد از منظر شاخص‌های مختلف آن را مورد بررسی و مذاقه قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: سواد فضای مجازی، سواد رسانه‌ای، نظام مسائل سواد فضای مجازی، نظام‌های اجتماعی، خط‌مشی فضای مجازی.

---

* دانشجوی کارشناسی رشته معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات و پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام (نویسنده مسئول) (a.azadi@isu.ac.ir).

** دانشجوی دکتری رشته مدیریت دولتی گرایش رفتار سازمانی دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، و پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام (fathali@isu.ac.ir).

*** عضو هیئت علمی دانشکده ارتباطات دانشگاه امام صادق علیه السلام (Ak.khayami@gmail.com).

مقدمه

سواد، واژه‌ای است که معنای آن در طول تاریخ متناسب با نیازهای اجتماعی تغییر کرده است و هدف غایی آن چگونگی بهتر زندگی کردن و بهره‌مندی مناسب از ابزارها است. دوره‌ای سواد صرفاً بر توانایی نوشتن اطلاق داشت و در دوره‌ای دیگر با توسعه فناوری چاپ، مهارت خواندن نیز در دایره معنایی سواد قرار گرفت (Taylor, ۲۰۰۶). در سال‌های اخیر و به واسطه تغییر و توسعه روابط میان آحاد جامعه و بروز مناسبات متعدد میان افراد، برخی دیگر از انواع سواد نیز مطرح شده است، مانند سواد ارتباطی، عاطفی، مالی، رسانه‌ای و ... .

از لحاظ نظری نخستین مرتبه، واژه و مفهومی به نام سواد رسانه‌ای توسط مارشال مک لوهان در سال ۱۹۶۵ در کتاب «درک رسانه؛ گسترش ابعاد وجودی انسان» مطرح شد. با فراگیری رسانه‌ها به خصوص رسانه‌های جمعی و اثرات و نفوذ آنها بر زندگی فردی و اجتماعی مردم، ضرورت سواد رسانه‌ای بیش از پیش نمایان شد. با ورود به قرن ۲۱ سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطی به‌طور فزاینده‌ای دچار پیچیدگی و همه جانبه‌گرایی شدند و کلیه نظام‌های اجتماعی زندگی بشر را متأثر از خود کرده‌اند و اکنون با ادغام فضای مجازی و زندگی حقیقی، به تدریج فضای مجازی تبدیل به زیست دوم انسان‌ها و امتداد زندگی آنها شده است و به همین دلیل نیاز به سواد دیگری فراوی ما قرار دارد تا بتوان با بهترین رویکرد در مواجهه با آن قرار گرفت و آن مفهومی به نام سواد فضای مجازی است.

ضرورت توجه و تمرکز به مفهوم سواد فضای مجازی آنگاه برجسته‌تر می‌شود که عملاً با قرارگرفتن سواد رسانه‌ای در کانون توجهات نهادهای مردمی و سیاست‌گذاران کشور در سال‌های اخیر، تنها به بخشی از مهارت‌ها و قابلیت‌های موردنیاز برای زندگی در عصر فضای مجازی پرداخته می‌شود و این توجه صرف به سواد رسانه‌ای عامل غفلت از سایر وجوه فضای مجازی است که موجب عدم شناخت درست از وجوه و مسائل فضای مجازی و نهایتاً ایجاد ضرر برای مردم و کشور می‌شود.

مقاله حاضر گزارشی است از پژوهشی کتابخانه‌ای-تحلیلی که با هدف واکاوی، تحلیل و تبیین مفهوم سواد فضای مجازی اجرا شده است. در وهله اول ضروری می‌نمود تا تفاوت سواد فضای مجازی و سواد رسانه‌ای به‌عنوان دو مفهوم که به سبب ابهام در تعریف فضای مجازی، مشابه انگاشته می‌شوند روشن شود و پس از آن مفهوم سواد فضای مجازی تبیین و تعریف شود. بدین منظور نگارندگان این پژوهش کوشیده‌اند تا مهمترین تعاریف موجود از اصطلاح سواد رسانه‌ای را گردآوری نموده و با روش تحلیل مضمون به تجزیه و تحلیل آن پردازند تا دال‌های اساسی این مفهوم مشخص شود. در ادامه با احصاء نظام مسائل فضای مجازی مبتنی بر تعریف مختار از آن سعی می‌شود تبیین بهتری از مفهوم سواد فضای مجازی ارائه شود و در نهایت به مقایسه و واکاوی مفهوم سواد فضای مجازی و نسبت سواد رسانه‌ای با آن پرداخته می‌شود.

ادبیات پژوهش

۱. سواد

به طور کلی تعریف‌های گوناگون سواد در دو رویکرد کلی می‌گنجند: رویکردهای مستقل از بافت و رویکردهای ایدئولوژیکی. در چارچوب رویکرد مستقل از بافت، سواد با توانایی‌های ذهنی خاصی مرتبط است که این توانایی‌ها در بافت‌های اجتماعی و شرایط گوناگون کاربرد یکسانی دارند. در این برداشت سواد توانایی خواندن و نوشتن تعریف می‌شود و باسوادبودن نیز به معنای داشتن قابلیت استفاده از مواد و متون مکتوب و مهارت‌های فنی مرتبط با رمزگردانی و رمزگشایی است. سواد مهارت شناختی ساده‌ای است که قابلیت یادگیری دارد. همانطور که فوتبال، شکار پرندگان، ماهی‌گیری یا افروختن آتش قابل یادگیری است.

در نگاه دیگر و در رویکرد ایدئولوژیکی به سواد، سواد مجموعه‌ای از قابلیت‌ها است که بسیار فراتر از خواندن و نوشتن هستند و به جای آنکه تنها به معنای خواندن و

نوشتن متون مکتوب منحصر باشد، رمزگردانی و رمزگشایی اطلاعات در تمامی اشکال و تاثیر فناوری‌ها و شیوه‌های جدید پردازش اطلاعات را نیز در نظر دارد. به عبارت دیگر بدست آوردن سواد مستلزم به دست آوردن طیف گسترده‌ای از مهارت‌ها است (دانای طوسی و کیامنش، ۱۳۸۸).

ذیل این رویکرد یونسکو برای قرن ۲۱ انواع سواد را در شش دسته سواد عاطفی، سواد ارتباطی، سواد مالی، سواد رسانه‌ای، سواد تربیتی و سواد رایانه‌ای تقسیم‌بندی کرده است که در جدول ۱ می‌آید (تراشیون، ۹۸: ۱۲-۱۹؛ محرم‌زاده، ۱۳۹۴: ۳-۵).

جدول ۱) انواع سواد معرفی شده توسط یونسکو ۲۰۲۱

انواع سواد	تعریف
سواد عاطفی	برخورداری از توانایی بر قراری روابط عاطفی با سایرین به هدف بهبود کیفیت زندگی خود و دیگران به نحو شایسته.
سواد ارتباطی	توانایی برقراری ارتباط در دنیایی که به‌طور همزمان متنی، دیجیتالی و بسیار بصری است. قدرت ابراز نظر، عقاید، خواسته‌ها، نیازها و هیجان‌های خود و درخواست کمک و راهنمایی از دیگران.
سواد مالی	در اختیارداشتن مجموعه مهارت‌ها و دانش است که به فرد اجازه می‌دهد تا با تمام منابع مالی خود تصمیمات آگاهانه و موثری اتخاذ کند.
سواد رسانه	سواد رسانه‌ای شامل شیوه‌هایی است که به افراد امکان دسترسی، ارزیابی انتقادی و ایجاد محتوای رسانه را می‌دهد. ^۱

^۱. این مفهوم به صورت مشروح در ادامه تبیین خواهد شد و در این قسمت ذیل تعاریف یونسکو از سوادهای مختلف به اختصار ذکر شده است.

سواد آموزش و پرورش	توانایی تربیت فرزندان به نحو احسن و آماده‌کردن حضور کودکان در اجتماع که از اجتماع‌های کوچک مانند مهدکودک و سپس مدرسه شروع می‌شود و تا دانشگاه و حضور در جامعه ادامه خواهد داشت.
سواد رایانه	سواد رایانه به عنوان دانش و توانایی استفاده از رایانه‌ها و فناوری‌های مرتبط با طیف وسیعی از مهارت‌ها، از کاربرد ابتدایی گرفته تا برنامه‌نویسی رایانه و حل مساله پیشرفته. ^۱

۲. سواد رسانه‌ای

سواد رسانه‌ای اصطلاحی است که برای هر یک از افراد مختلف جامعه، شهروندان، اندیشمندان، مریبان و... به معنایی است. گاهی آن را صرفاً تفکر انتقادی معنا می‌کنند، گاهی نیز تقویت تجربه رسانه‌ای مخاطبان و برخی نیز به اشتباه سواد رسانه‌ای را معادل سواد فضای مجازی به معنای اعم فرض می‌کنند (حسینی، ۱۳۹۹) وسعت این ادبیات به سرعت در حال افزایش است و طیف گسترده‌ای از پیش زمینه‌ها و علایق دانشمندانی که درباره سواد رسانه‌ای می‌نویسند، بررسی ایده‌های بیان شده را دچار چالش می‌کند و نظراتی در دامنه وسیعی از موضوعات بیان می‌شوند.

اگر چه در تعاریف شفاهی موجود در میان مردم، مسئولین و مریبان این حوزه افتراقاتی وجود دارد، اما اگر به مقالات، کتب و اسناد علمی رجوع شود، در غالب تعاریف، "رسانه" وجه مشترک میان آنهاست. معمولاً هدف از سواد رسانه‌ای را نوعی بهبود زندگی با ایجاد کنترل بیشتر بر نحوه تاثیرگذاری پیام‌های رسانه‌ای بر روی اذهان و افکار افراد می‌دانند.

با ورود به عصر فضای مجازی برخی از اندیشمندان، فضای مجازی را به اشتباه با اینترنت یا دیگر شبکه‌های برآمده از فناوری اطلاعات و ارتباطات یکسان دانستند (Bing & Bygrave, ۲۰۰۹) و گروهی دیگر اساساً فضای مجازی را صرفاً یک رسانه می‌دانند (عاملی، ۲۰۱۸). به همین سبب ادبیات مربوط به

^۱ این مفهوم و مفاهیم هم‌بسته به آن در ادامه تبیین خواهد شد و در این قسمت ذیل تعاریف یونسکو از سواد‌های مختلف به اختصار ذکر شده است.

سواد فضای مجازی نیز کمتر تولید شده است و غالباً سواد رسانه‌ای را همان سواد فضای مجازی دانسته‌اند. از طرف دیگر خود موضوع سواد فضای مجازی نیز، مفهومی بدیع است و در سال‌های اخیر چندان به آن پرداخته نشده است. این امر نیز خود در خلط و مشابه انگاری این دو مفهوم (سواد رسانه‌ای و سواد فضای مجازی) موثر بوده است. در جدول شماره ۲ و ۳ فهرستی از مهمترین تعاریف سواد رسانه‌ای از افراد و سازمان‌های دولتی یا مردم نهاد گردآوری شده است تا زمینه را برای فهمی یکپارچه‌تر و جامع‌تر از این مفهوم فراهم کند.

در نگاه نخست شباهت تعاریف اندیشمندان و موسسات از این مفهوم بسیار قابل تامل است. این شباهت به گونه‌ای است که وجوه افتراق در برخی تعاریف خود را تنها در یک یا دو لفظ نشان می‌دهد و دیگر الفاظ موجود در تعریف عیناً و دقیقاً مشابه یکدیگر هستند.

مسئله دیگر آن است که به نظر میرسد تا سال ۲۰۱۲ میلادی، سواد رسانه‌ای به میزان روشنی مفهوم‌پردازی شده است به نحوی که در دهه گذشته پژوهش‌های مستقلی حول آن برای تعریف و مفهوم‌پردازی سواد رسانه‌ای صورت نگرفته است و سایر مطالعات و پژوهش‌ها عمدتاً تعاریف گذشته این مفهوم را اتخاذ و پذیرفته‌اند. در جدول شماره ۲ به تعاریف نویسندگان، پژوهشگران و صاحب‌نظران داخلی و خارجی از مفهوم سواد رسانه‌ای اشاره می‌شود.

جدول ۲: تعاریف سواد رسانه‌ای، نویسندگان، پژوهشگران و صاحب‌نظران

ردیف	نویسنده(ها)	سال	تعریف
داخلی			
۱	بشیر، حسن	۱۳۹۹	هدف از سواد رسانه‌ای ایجاد توانایی در افراد برای کنترل برنامه‌ریزی رسانه‌ای خود است. تا افراد بتوانند بعنوان یک کنترل کننده باشند. این توانایی کنترل چه در تشخیص محتوا، چه در انتخاب محتوا یا رسانه، در

۱۳۴ *پژوهش‌های ارتباطات*، ویژه‌نامه اول دین، رسانه و سواد رسانه‌ای - سال ۱۴۰۰

ردیف	نویسنده(ها)	سال	تعریف
			فهم رسانه، در تولید یا توزیع محتوای رسانه‌ای است.
۲	افراسیابی، محمد صادق	۱۳۹۹	دانش و مهارت استفاده از رسانه‌های جمعی با هدف تحقق رژیم مصرف، تعمیم تفکر انتقادی نسبت به قالب و محتوای رسانه‌ها، برخورداری از قدرت تجزیه و تحلیل رسانه و پیام‌های رسانه‌ای، گسترش اخلاق حرفه‌ای و در نهایت تولید محتوای رسانه‌ای اثر بخش و در عین حال منطبق بر حقیقت.
۳	سالارکیا و شهنوردپور	۱۳۹۳	سواد رسانه‌ای یک نوع درک مبتنی بر مهارت که می‌توان بر اساس آن انواع رسانه‌ها را از یکدیگر تشخیص داد، انواع تولیدات رسانه‌ای را از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد
۴	آیت‌اللهی و رمضانی	۱۳۹۳	سواد رسانه‌ای داشتن توانایی‌هایی است برای دستیابی، تحلیل، ارزیابی و خلق همه انواع پیام‌های رسانه‌ای.
۵	طلوعی، علی	۱۳۹۰	سواد رسانه‌ای را می‌توانیم قدرت مخاطب در تجزیه و تحلیل پیام‌های مختلف همراه با نگاه انتقادی به محتوای آن‌ها بدانیم
۶	شربتیان، محمد حسن	۱۳۸۹	نوعی مهارت درک شناختی و معرفتی که در عصر حاضر مخاطب می‌تواند به شناخت تولیدات متنوع رسانه‌ای در زمینه‌های مختلف وسایل ارتباط جمعی پی ببرد و با

ردیف	نویسنده(ها)	سال	تعریف
			تفکیک تمایز و شناسایی تولیدات مختلف رسانه های جمعی به حقیقت دست یابد.
۷	ببران، صدیقه	۱۳۸۵	مجموعه ای از شناخت ساده نشانه‌ها تا درک پیچیده‌ترین پیام‌ها و کشف دلایل طرح آن‌ها، درک احساسی و تاثیرات احساسی پیام های رسانه‌ای، اطلاعاتی در مورد چگونگی تولید یک پیام و توانایی درک هنری مفاهیم رسانه‌ای و توانایی ادراک و دریافت ارزش های نهفته در پیام
۸	شکرخواه، یونس	۱۳۸۵	یک نوع درک متکی بر مهارت که بر اساس آن می‌توان انواع رسانه‌ها و انواع تولیدات آن‌ها را شناخت و از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد.
۹	حافظی و بختیاری	۱۳۸۳	سواد رسانه‌ای به یکسری مجموعه مهارت هایی اطلاق میشود که فرد با تکیه بر آن قادر باشد به روشنی آنچه را که از رسانه های مختلف دریافت میکند اطلاعات مورد نیاز را تشخیص داده، اطلاعات ارزشمندتر و درست را گزینش و ارزیابی و در نهایت بهره برداری نماید.
خارجی			
۱۰	Jones-Jang et al . به نقل از Aufderheide	۲۰۲۱	امکان دسترسی ، تجزیه و تحلیل ، ارزیابی و ارتباط پیام ها به اشکال مختلف

ردیف	نویسنده(ها)	سال	تعریف
۱۱	Mason et al به نقل از National Association for Media Literacy Education	۲۰۱۸	بررسی فعال و تفکر انتقادی درباره پیام‌هایی که دریافت و ایجاد می‌کنیم
۱۲	Nijboer and Hammelburg	۲۰۱۰	سواد رسانه‌ای به ترکیب اشکال مختلف سواد به منظور استفاده از رسانه‌ها بکار میرود که مهمترین آن‌ها سواد اطلاعاتی بصری متنی رسانه‌های جدید و اخبار و رسانه‌های جمعی است.
۱۳	Jenkins et al.	۲۰۰۸	مجموعه‌ای از شایستگی‌های فرهنگی و مهارت‌های اجتماعی که جوانان در چشم‌انداز رسانه جدید به آن نیاز دارند
۱۴	Horton	۲۰۰۸	سواد رسانه‌های را میتوان دسترسی، تجزیه و تحلیل و تولید ارتباط در شکل‌های گوناگون رسانه و مصرف انتقادی محتوا دانست
۱۵	Hobbs	۲۰۰۷	توانایی دستیابی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و ارتباط پیام‌ها به اشکال مختلف است
۱۶	Buckingham	۲۰۰۵	سواد رسانه‌ای به معنای دسترسی به رسانه‌ها، درک رسانه‌ها و بیان و اظهار خود با استفاده از رسانه است

ردیف	نویسنده(ها)	سال	تعریف
۱۷	Livingstone et al.	۲۰۰۵	سواد رسانه‌ای توانایی دسترسی درک و ایجاد ارتباطات در بافت های گوناگون است.
۱۸	Baker	۲۰۰۴	مجموعه ای از شایستگی های ارتباطی که توانایی دسترسی، تحلیل، ارزیابی و تعامل اطلاعاتی در اشکال متفاوت پیام های چاپی و غیر چاپی را داراست
۱۹	Adams and Hamm	۲۰۰۱	سواد رسانه‌ای ممکن است به عنوان توانایی ایجاد معنای شخصی از نمادهای بصری و کلامی باشد که هر روز از تلویزیون، تبلیغات، فیلم و رسانه های دیجیتال استفاده می کنیم. این بیش از دعوت دانش آموزان برای رمزگشایی اطلاعات است. آنها باید متفکران منتقد باشند که بتوانند در فرهنگ رسانه‌ای که به دورشان می چرخد، درک و تولید کنند.
۲۰	Christ and Potter	۱۹۹۸	توانایی دسترسی، تحلیل، ارزیابی و برقراری ارتباط با پیام های رسانه‌ای در اشکال مختلف
۲۱	Silverblatt et al.	۱۹۹۷	مهارت تفکر انتقادی که مخاطبان را قادر می سازد اطلاعاتی را که از طریق کانالهای ارتباط جمعی دریافت می کنند، رمزگشایی کنند و به آنها قدرت می دهد قضاوت های مستقلی را درباره محتوای رسانه‌ایجاد کنند.

ردیف	نویسنده(ها)	سال	تعریف
۲۲	Sholle and Denski	۱۹۹۵	سواد رسانه‌ای باید به عنوان یک عمل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تصور شود.
۲۳	Ruminski and Hanks	۱۹۹۵	سواد رسانه‌ای را میتوان تقویت تجارب رسانه‌ای دانست
۲۴	Silverstone	۱۹۹۴	سواد رسانه‌ای آشکارا مستلزم ظرفیتی از رمزگشایی، ارزیابی، انتقاد و ترکیب است.
۲۵	Anderson	۱۹۸۱	جمع آوری ماهرانه، تفسیر، آزمایش و استفاده از اطلاعات بدون در نظر گرفتن رسانه یا ارائه برخی اقدامات هدفمند

و در ادامه، جدول شماره ۳ به احصاء تعاریف و مفهوم‌پردازی موسسات و نهادهای فعال در ترویج و گسترش سواد رسانه‌ای می‌پردازد.

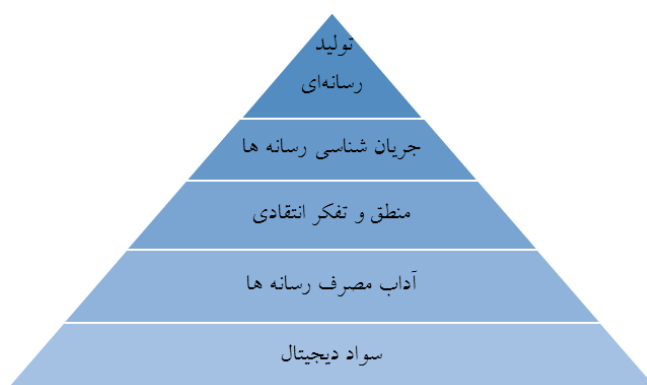
جدول ۳: تعاریف سواد رسانه‌ای، نهادها و موسسات

ردیف	نهادها و موسسات	تعریف
۲۶	Aufderheide	امکان دسترسی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و ارتباط پیام‌ها به اشکال مختلف
۲۷	National Association for Media Literacy Education	بررسی فعال و تفکر انتقادی درباره پیام‌هایی که دریافت و ایجاد می‌کنیم
۲۸	Action Coalition for Media Education	یک رویکرد آموزشی که می‌خواهد با آموزش نحوه دسترسی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و تولید رسانه به صورت آزادانه و انتخاب بیشتر کاربران رسانه‌ای بپردازد.
۲۹	Children Now	سواد رسانه‌ای راهی برای تقویت مهارت‌های دیداری مهم در بینندگان جوان است.
۳۰	Citizens for Media Literacy	گونه‌نگی فکر کردن به صورت جدی در مورد تلویزیون و تبلیغات.
۳۱	Media Awareness Network	مهارت‌های تفکر انتقادی برای "خواندن" تمام پیام‌هایی که هر روز به اطلاع رسانی، سرگرمی و فروش می‌پردازند.

ردیف	نهادهای و موسسات	تعریف
۳۲	National Communication Association	رد با سواد رسانه‌ای می‌فهمد که چگونه کلمات، تصاویر و اصوات بر نحوه ایجاد و اشتراک معانی در جامعه معاصر به شیوه‌هایی لطیف و عمیق تأثیر می‌گذارند. فرد با سواد رسانه‌ای برای اختصاص ارزش، بها و معنی به استفاده از رسانه‌ها و پیام‌های رسانه‌ای مجهز است.
۳۳	IGI Global	سواد رسانه‌ای با تعریف پذیرفته شده گسترده‌ای که دارد، از انواع مختلفی (بصری، شنیداری، چاپی و غیره) برای دستیابی به پیام‌های رسانه‌ای، تحلیل و ارزیابی رسانه‌های قابل دسترسی از دیدگاه انتقادی و تولید پیام‌های رسانه‌ای خاص خود است.
۳۴	Center for Media Literacy	چارچوبی برای دسترسی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و ایجاد پیام به اشکال مختلف - از چاپ تا فیلم تا اینترنت - فراهم می‌کند. سواد رسانه‌ای درک نقش رسانه‌ها در جامعه و همچنین مهارت‌های اساسی تحقیق و اظهارنظر خود را برای شهروندان یک حکومت دموکراسی ایجاد می‌کند.
۳۵	Media Education Foundation	سواد رسانه‌ای فرایند آموزش منظم دانش آموزان برای تفسیر، ارزیابی و تفکر انتقادی در مورد سیستم‌های رسانه‌ای و محتوای تولید شده آنها است. این شامل تجزیه و تحلیل دقیق از مالکیت رسانه‌ها، قصد تجاری، پوشش خبری، تعصب و نمایندگی است.
۳۶	nw center for excellence in media literacy	امکان دستیابی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و تولید ارتباطات در قالب‌های چاپی و غیر چاپی.
۳۷	New Mexico Media Literacy Project: (Moody, ۱۹۹۶, p. ۱۱۳).	امکان دسترسی، تحلیل، ارزیابی و ایجاد پیام در رسانه‌های مختلف

از طرفی دیگر، افزون بر تعاریف مختلفی از سواد رسانه‌ای، طیفی مشکک از سطوح آموزه‌های این سواد نیز ذکر می‌گردد که هرم سواد رسانه‌ای نامیده می‌شود و فرد باسواد از قاعده هرم به سمت رأس آن در حرکت است و در هر طبقه، نکات، مهارت‌ها و دانش طبقه‌ی زیرین را برخوردار است. از سواد دیجیتال و نکاتی در خصوص ابعاد فنی و زیرساختی آغاز می‌گردد و در لایه بعد آداب مصرف و چگونگی بهره‌مندی از رسانه و نسبت آن با فرد و خانواده و ... در

سطح بالاتر نکاتی در خصوص منطق و تفکر انتقادی، تکنیک‌های اقناع و تبلیغات و در سطح چهارم، جریان‌شناسی رسانه اعم از صنعت سرگرمی، سینما، ماهواره، موزیک و ... و در بالاترین سطح، هنر و فن تولید محتوای رسانه‌ای ذکر می‌گردد (غفاری، ۱۳۹۷).

شکل ۱: هرم سواد رسانه‌ای، (غفاری، ۱۳۹۷)

۳. فضای مجازی

فضای مجازی (سایبری) و شبکه، دو مفهومی هستند که اغلب به نادرستی به‌جای همدیگر استفاده می‌شود. در این بخش تلاش می‌شود تا به نقل از فیروزآبادی و آزادی (۱۳۹۹) مفهوم سایبر از شبکه تمییز داده شود و تبیینی از تعریف فضای مجازی ارائه شود.

۳.۱. پیشینه فضای مجازی

فضای سایبری^۱ ریشه در سایبرنتیک^۲ دارد و سایبرنتیک به‌عنوان یک حوزه علمی به سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم در ایالات متحده برمی‌گردد. بین سال‌های ۱۹۴۶ تا ۱۹۵۳ بنیاد جونیور جسیا میسی^۳ مجموعه‌ای از کنفرانس‌های سالیانه را در نیویورک و در موضوع «سازوکارهای چرخه‌ای

^۱. Cyberspace

^۲. Cybernetics

^۳. Josiah Macy, Jr. Foundation

علی و بازخورد در سیستم‌های اجتماعی و زیستی^۱ برگزار می‌کرد که بعد از انتشار کتاب سایبرنتیک^۲ در سال ۱۹۴۸ توسط نور برت و یار^۳ این اجلاس‌ها تغییر نام داد و با عنوان «سایبرنتیک: سازوکارهای چرخه‌ای علی و بازخورد در دستگاه‌های اجتماعی و زیستی» برگزار شد و مشهور به کنفرانس‌های سایبرنتیک میسی شد. این سلسله کنفرانس‌ها که به ظرف توسعه سایبرنتیک تبدیل شد موجب تأثیرپذیری سایبرنتیک از علوم و رشته‌های مختلفی نظیر علوم کامپیوتر، مهندسی برق، هوش مصنوعی، رباتیک^۴، مدیریت، خانواده‌درمانی^۵، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، زیست‌شناسی، روان‌شناسی، معرفت‌شناسی^۶، موزیک و ... شد (Umpleby, 2005: 56). با توجه به علوم مختلفی که در سایبرنتیک ورود پیدا کردند، تعاریف مختلفی از سایبرنتیک وجود دارد به‌عنوان مثال:

۱- سایبرنتیک به‌مثابه سازوکار کنترل و ارتباطات در حیوانات، ماشین و نظام‌های اجتماعی.

۲- سایبرنتیک به‌مثابه نظریه عمومی تنظیم مقررات

۳- سایبرنتیک به‌مثابه هنر سازمان‌دهی مؤثر و ...

از دهه ۱۹۵۰ که اولین رایانه‌های تجاری ساخته شد، اولویت‌های سازمان اطلاعات ایالات متحده مبنی بر شست و شوی مغزی و کنترل ذهنی منجر به تزریق بودجه پژوهشی بسیاری در حوزه بین‌رشته‌ای مطالعات زیستی و سایبرنتیک شد. از همین رو کنفرانس‌های میسی در دهه ۱۹۵۰ به سمت پژوهش‌های علمی در حوزه هوش مصنوعی و تولید برنامه‌های رایانه‌ای مرتبط با سایبرنتیک رفت. از اوایل دهه ۱۹۶۰ و طی جنگ سرد، سرمایه‌گذاری شوروی نیز بر روی سایبرنتیک آغاز شد و آمریکایی‌ها در این رقابت مجموعه‌ای از مؤسسات و پژوهشگاه‌های سایبرنتیک را با عنوان «جامعه سایبرنتیک آمریکا»^۷ تأسیس کردند. بدین ترتیب در دهه ۱۹۶۰ پژوهش‌های سایبرنتیکی به‌صورت

^۱. Circular Causal and Feedback Mechanisms in Biological and Social Systems

^۲. Cybernetics

^۳. Norbert Wiener

^۴. robotics

^۵. family therapy

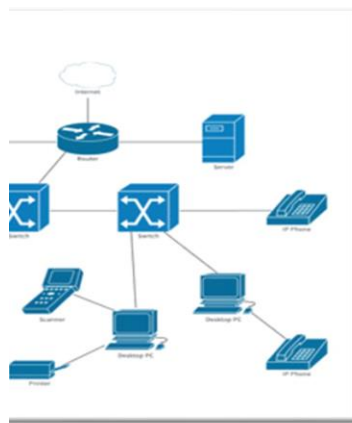
^۶. epistemology

^۷. American Society for Cybernetics (ASC).

سازمان یافته‌ای توسعه پیدا کرد و در اواخر دهه ۱۹۶۰ منجر به تأسیس آزمایشگاه رایانه‌ای زیستی^۱ در دانشگاه ایلینویز^۲ شد. (Umpleby, ۲۰۰۵: ۵۶) این ایده که انسان می‌تواند با ماشین تعامل داشته باشد و فضای ارتباطی انسان‌ها می‌تواند بر بستر ماشین به وجود آید، زمینه شکل‌گیری مفهوم فضای سایبری شد. تا اینکه در اوایل دهه ۱۹۸۰ ویلیام گیسون واژه فضای سایبری را برای اولین بار استعمال نمود (Ottis and Lorents, ۲۰۱۰: ۲۶۷).

۳,۲. تفاوت فضای مجازی با شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی

بسیاری به اشتباه فضای مجازی را با اینترنت یا دیگر شبکه‌های برآمده از فناوری اطلاعات و ارتباطات یکسان می‌گیرند و ادراکی نظیر تصویر ۱ دارند؛ اما بایستی توجه نمود که اولاً آنچه فضای مجازی را فضای مجازی می‌کند، اتصال فناوری‌های اطلاعات، توسط فناوری‌های ارتباطات نیست بلکه نظر مثبت کاربران^۳ است که این نوع از اتصال را مؤثر دانسته^۴ و فضای مجازی را در حُکم عالم واقع، مؤثر می‌سازد. (تصویر ۲) ثانیاً اینترنت یکی از شبکه‌های ممکن در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات است که می‌تواند در کنار آن، شبکه‌های بسیار دیگری ایجاد شود.

^۱. Biological Computer Laboratory (BCL)
^۲. Illinois

^۳. اعتبار وجوب

^۴. معتبر

شکل ۱: تصور اشتباه از فضای مجازی
 شکل ۲: تصور درست از فضای مجازی

پس می‌توان گفت شبکه اطلاعاتی و ارتباطی، به‌نوعی ابزار و ادواتی از سنخ فناوری اطلاعات و ارتباطات است که چنانچه انسان‌ها برای تعاملات اجتماعی خود به کار بندند؛ در اثر این تعاملات، نظام‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و سرجمع این نظام‌ها را فضای مجازی می‌نامند و این فضای مجازی در حکم فضای واقعی است (تصویر ۳) (آزادی ۱۳۹۷).

شکل ۳: نظامات اجتماعی مبتنی بر فضای مجازی (آزادی، ۱۳۹۷: ۱۶۷)

به عبارت دیگر، فضای مجازی در تعریفی مختصر «مجموعه نظامات اجتماعی برآمده از تعامل کاربران بر بستر شبکه» است.

۳,۳. نظام‌های اجتماعی فضای مجازی

بایستی توجه نمود که آنچه فضای مجازی را ایجاد می‌کند، اتصال فناوری‌های اطلاعات، توسط فناوری‌های ارتباطات نیست، بلکه نظر مثبت کاربران است که این نوع از اتصال را مؤثر دانسته و ربط میان یکدیگر بدانند و زمانی که این ربط بیشتر شود به یک رابطه‌ی دوطرفه و تعامل میان خودشان تبدیل شود، خودبه‌خود نهادی میان این افراد بر بستر فناوری ارتباطات شکل گرفته و آن را فضای مجازی می‌گویند و فضای مجازی را در حکم عالم واقع، مؤثر می‌سازد.

با شکل‌گیری تعاملات افراد انسانی بر بستر شبکه‌های موجود آمده از اتصال فناوری اطلاعات بواسطه فناوری ارتباطات، به تدریج نظامات اجتماعی افراد بر بستر این شبکه‌ها شکل می‌گیرد. در اثر این تعاملات، نظام‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و سرجمع این نظام‌ها را فضای مجازی می‌نامند و این فضای مجازی در حکم فضای واقعی است.

این روند تا جایی پیش میرود که عملاً فضای مجازی امتداد فضای فیزیکی و مؤثر بر آن و زیست دوم انسان‌ها میشود. از این‌رو نیاز است تا آحاد جامعه هشیارانه‌تر با فضای مجازی مواجه شوند.

آنگونه که بیان شد، فضای مجازی امتداد فضای فیزیکی و در حکم عالم واقع است. به همین دلیل نیز مسائل برآمده از آن اگر بواسطه پیچیدگی و بدیع بودن آن بیشتر از مسائل فضای فیزیکی و زیست اول انسان‌ها نباشد، به یقین کمتر نیست و گستره‌ای به وسعت تمامی نظامات اجتماعی دارد. حال‌آنکه حتی در برخی از برهه‌ها و ایام، اثر گذاری فضای مجازی، بر فضای فیزیکی بسیار بیشتر از عکس آن بوده.

پیشینه پژوهش

همانگونه که پیش از این نیز بیان شد، به جهت نو و بدیع بودن مفهوم سواد فضای مجازی به رغم جستجوی نگارندگان در میان مقالات و پژوهش‌های

فارسی و انگلیسی، پژوهشی که به واکاوی این مفهوم پرداخته باشد یافت نشد. سایر پژوهش‌هایی نیز که در زمینه سواد رسانه‌ای انجام گرفته است غالباً ناظر به تعریف این مفهوم و یا برنامه‌های درسی تدوین شده برای آن است که از حیثه موضوع مقاله حاضر خارج است. به این جهت در این بخش به بیان تاریخچه‌ای از مفهوم سواد رسانه‌ای می‌پردازیم تا هدف و رویکرد آن روشن شود که به مقصود مقاله حاضر نیز قرابت بیشتری دارد.

دهه‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ را باید دهه‌های پیوند و ارتباط سواد رسانه‌ای با تفکرات انتقادی دانست. در این سال‌ها، دپارتمان‌های دانشگاهی تحلیل فیلم در سراسر ایالات متحده و انگلستان، کار خود را آغاز کرده و فیلم‌های روز را مورد تحلیل قرار دادند. در اواسط دهه ۱۹۷۰م. موضوع سواد رسانه‌ای در برخی کشورها مانند امریکای لاتین و کشورهای اروپایی مانند ایتالیا و اسپانیا مورد توجه قرار گرفت (دانشور و همکاران، ۱۳۹۶: ۹). اصلی‌ترین هدف آموزش سواد رسانه‌ای در این کشورها برطرف کردن نابرابری اطلاعاتی بین کشورهای پیشرفته و عقب‌افتاده بوده است (طلوعی، ۱۳۹۱: ۳۸).

نکته قابل توجه آنجاست که در کشورهایمانند کانادا، از سواد رسانه‌ای برای مقابله با فرهنگ امریکایی و استحکام و تقویت هویت کانادایی استفاده شده است، اما در کشوری مانند ژاپن این مفهوم برای مطالعه انتقادی تولیدات رسانه‌ای و نقد و تحلیل واقعیات ارائه شده از سوی رسانه‌ها به کار برده می‌شود. در آفریقای جنوبی آموزش سواد رسانه‌ای به منظور ارتقای سطح آموزش عمومی افراد جامعه مورد استفاده قرار گرفت، در حالی که در برخی از کشورهای انگلیسی زبان مانند اسکاتلند و استرالیا، آموزش سواد رسانه‌ای به عنوان آموزش مهارت‌های زبانی محسوب می‌شد.

در امریکا نیز اصطلاح سواد رسانه‌ای و آموزش رسانه‌ای مترادف بوده است اما در کنفرانس سواد رسانه‌ای در سال ۱۹۹۰ میلادی، سواد رسانه‌ای به صورت «توانایی دسترسی و ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای در اشکال مختلف» تعریف شده است. در سال ۱۹۸۲ سازمان یونسکو بیانیه‌ای در مورد آموزش سواد رسانه‌ای آماده کرد. این بیانیه که ۱۹ کشور آن را امضا کردند به عنوان «بیانیه گرانوالد» شناخته می‌شود. در این بیانیه آمده است که رسانه‌ها یکی از نیروهای قابل توجه و قدرتمند در جامعه هستند و این امر، نیازمند آموزش سواد رسانه‌ای

در اشکال منسجم و سیستماتیک در بین شهروندان است (طلوعی، ۱۳۹۱، ص ۴۲).

روش پژوهش

این پژوهش از حیث جهت‌گیری، بنیادی؛ از دیدگاه هدف، اکتشافی؛ از نظر نوع داده‌ها؛ کیفی؛ از نظر شیوه گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و از لحاظ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، کیفی (تحلیل مضمون) است. در وهله اول، برای کشف مضامین فراگیر و دال‌های اساسی تعاریف سواد رسانه‌ای، روش تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش، تحلیل مضمون بوده و برای اجرای این روش از نرم‌افزار *Atlas.ti* استفاده شده است. تحلیل مضمون روش کارآمدی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی به شمار می‌رود. این روش فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. تحلیل مضمون به چند روش اجرا می‌شود که یکی از مشهورترین آن‌ها شبکه مضامین است. شبکه مضامین بر اساس روند مشخصی از مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر را نظام‌مند می‌کند (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص. ۱۷۰). تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک، ۲۰۰۶، ص. ۱۳۴).^۱ تحلیل مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرآیندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی به کار رود.

در گام بعد و پس از استخراج مضامین اصلی و دال‌های مرکزی سواد رسانه‌ای اقدام به احصاء نظام مسائل و موضوعات فضای مجازی با روش مطالعه کتابخانه‌ای شده است.

---

۱. Braun & Clarke

تحلیل و یافته‌های پژوهش

۱. سواد رسانه‌ای

سواد رسانه‌ای مبحث جذابی است که می‌کوشد خواندن سطرهای نانوشته رسانه‌های چاپی، تماشای پلان‌های به نمایش در نیامده با شنیدن صداهای پخش شده از رسانه‌های دیداری شنیداری را به مخاطبان بیاموزد. سواد رسانه‌ای، مهارت درک نحوه کار رسانه‌ها و معناسازی در آنها است. اینکه رسانه‌ها چگونه سازمان‌دهی می‌شوند و چگونه از آنها استفاده می‌شود. به عنوان مثال مخاطبی که دارای سواد رسانه‌ای است، از اهداف و خط‌مشی‌های رسانه‌های مختلف آگاه است و از آنها به صورت شایسته استفاده می‌کند. او می‌داند که از تصویر، صدا، موسیقی و سایر جلوه‌های ویژه برای القای فضا و معنی خاصی چرا و چگونه استفاده می‌شود و می‌داند که یک پیام واحد می‌تواند تاثیرات و مفاهیم متفاوتی از خود به جای بگذارد. آموزش سواد رسانه‌ای از نیمه دوم قرن بیستم میلادی به عنوان اولویتی مهم در توسعه آموزش‌های فرهنگی در میان ملت‌ها، مطرح شد. برخی از اهداف مورد توافق برای آموزش سواد رسانه‌ای در سطح جهان عبارت است از:

- تجزیه و تحلیل نقادانه در بهره‌مندی و تولید پیام‌های رسانه‌ای.
- شناخت فرستنده (منبع) و زمینه‌های شکل‌گیری پیام رسانه‌ها به همراه شناخت علایق و جهت‌گیری‌های سیاسی، اجتماعی، تجاری و فرهنگی فرستنده.
- تفسیر پیام‌ها و ارزش‌هایی که از جانب رسانه‌ها ارائه می‌شود.
- شناخت و انتخاب رسانه‌های مناسب برای برقراری ارتباط و دستیابی به مخاطبان مورد نظر.
- دسترسی به رسانه‌ها برای بهره‌مندی و تولید پیام.

به بیان دیگر سواد رسانه‌ای چارچوبی به منظور دسترسی، تحلیل، ارزیابی و تولید پیام به شکل‌های مختلف از چاپ، تا اینترنت را فراهم می‌کند. در هر حال سواد رسانه‌ای قصد هوشیارسازی و اختیاریخشی به مخاطب را دارد و در چنین عصری این مهارت‌ها، پایه و اساس آینده جامعه آگاه را تشکیل می‌دهد (دانشور و همکاران، ۱۳۹۶: ۸).

از طرفی، با ورود به عصر فضای مجازی برخی از اندیشمندان فضای مجازی را به اشتباه با اینترنت یا دیگر شبکه‌های برآمده از فناوری اطلاعات و ارتباطات یکسان دانستند (Bing & Bygrave، ۲۰۰۹: ۵۷-۵۲) و گروهی دیگر اساساً فضای مجازی را صرفاً یک رسانه می‌دانند. (عاملی، ۱۳۹۷: ۵) به همین سبب ادبیات مربوط به سواد فضای مجازی نیز کمتر تولید شده است و غالباً سواد رسانه‌ای را همان سواد فضای مجازی دانسته‌اند. در گام اول ضروری است، تا مضامین و دال‌های اساسی سواد رسانه‌ای مشخص شود و تمایز سواد رسانه‌ای و سواد فضای مجازی هرچه بهتر روشن گردد.

در وهله اول داده‌ها و تعاریف موجود در جدول ۲ و ۳ با استفاده از نرم افزار Atlas.ti تجزیه و تحلیل شده و پس از بازبینی و اصلاح کدهای استخراج شده، شبکه مضامین طراحی شد. با توجه به آن که تحلیل مضمون بر روی «تعاریف» سواد رسانه‌ای انجام شده است و غالباً تعاریف را بصورتی دقیق، بدون ابهام و موجز می‌نویسند، مضامین پایه غالباً از میان الفاظ موجود در خود تعاریف انتخاب شدند.

جدول ۴: شبکه مضامین تعاریف سواد رسانه‌ای (بخش مضمون فراگیر پردازش

محتوای رسانه)

منبع	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
New Mexico Media Literacy Center for Media ، Project nw center for ،Literacy ،excellence in media literacy Media Education	ارزیابی پیام	ارزیابی پیام	ارزیابی پیام

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	منبع
			'Silverstone Foundation', 'IGI', 'Hobbs·Baker', 'Jones-Jang et al', 'Aufderheide Christ and Potter', 'National Communication Silverblatt et al·Association', آیت‌اللهی و رمضانی،
		انتخاب محتوا	بشیر
		تشخیص اطلاعات مورد نیاز از میان انبوه دریافتی از رسانه‌ها	حافظی و بختیاری
	تجزیه و تحلیل پیام	ارتباط پیام‌ها	Jones-Jang et al, 'Aufderheide Hobbs ·al
		ایجاد معنای شخصی از پیام‌ها	Adams and Hamm

مضامین مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	منبع
		تجزیه و تحلیل پیام	Action Coalition for Media Education, Aufderheide, Jones-Jang et al, Baker, Christ and Potter, Hobbs, Horton, IGI Global, New Mexico Media Literacy Project, nw center for excellence in media literacy, Center for Media Literacy, آیت اللهی و رضانی، افراسیابی، طلوعی علی،
		تجزیه و تحلیل دقیق پیام ناظر به مالکیت رسانه	Media Education Foundation
		ترکیب اشکال مختلف سواد	Silverstone, Nijboer and Hammelburg
		کشف مقاصد نهفته رسانه ها	Media Education Foundation

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	منبع
		کشف دلایل طرح پیام	بیران
		رمزگشایی اطلاعات	Silverstone، Silverblatt et al.
		رسیدن به حقیقت با شناسایی محتوا	شربتیان
		تفکر جدی در مورد رسانه	Citizens for Media Literacy
	تفکر انتقادی	مصرف انتقادی محتوا	Adams and Hamm، Mason et al، NAMLE، Horton، IGI Global، Media Awareness Network، Silverstone، Media Education Foundation، طلوعی علی، افراسیابی
	شناخت و ادراک پیام	مرکز توجه سواد رسانه‌ای،	Messaris

مضامین مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	منبع
		آرا و اندیشه کاربران	
		فهم نقش پیام های رسانه در ایجاد و اشتراک معانی	National Communication Association
		شناخت رسانه ها	شهندپور و سالارکيا، شکرخواه، BUCKINGHAM بشير،
		شناخت توليدات رسانه‌ای	شهندپور و سالارکيا، شکرخواه، شربتياں
		تشخيص محتوا	بشير
		استفاده از اطلاعات	Anderson
		ادراک ارزش های نهفته در پیام	بيران

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	منبع
		ادراک فرهنگ رسانه‌ای	Adams and Hamm
		تفسیر پیام	Anderson، Media Education Foundation
		درک ارتباط	Livingstone et al.
		تقویت تجارب رسانه‌ای	Ruminski and Hanks، Children Now
		درک پیام	بیران

جدول ۵: شبکه مضامین تعاریف سواد رسانه‌ای (بخش مضمون فراگیر کنترل دسترسی به رسانه و محتوای رسانه‌ای)

مضمین فراگیر	مضمین سازمان دهنده	مضمین پایه	منبع
کنترل دسترسی به رسانه و محتوای رسانه‌ای	دسترسی	برنامه ریزی رسانه‌ای	بشیر
		جمع آوری پیام	Anderson
		تحقق رژیم مصرف	افراسیابی
		دسترسی به ارتباط	Livingstone et al.
		دسترسی به رسانه ها	Action Coalition for Media Education ، BUCKINGHAM
		دستیابی به پیام	Aufderheide، Baker، Christ and Potter، Hobbs، Horton، IGI Global ، New Mexico Media Literacy Project. ،nw center for excellence in media literacy،

			Center for Media Literacy ، آیت اللهی و رمضانی
--	--	--	--

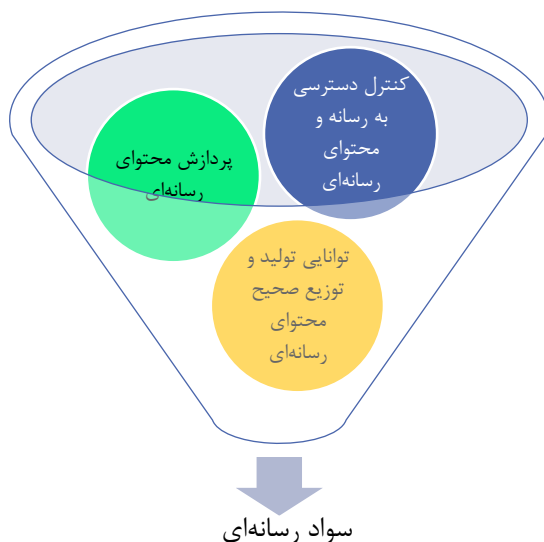
جدول ۶: شبکه مضامین تعاریف سواد رسانه‌ای (بخش مضمون فراگیر تولید و توزیع محتوا)

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	منبع
توانایی تولید و توزیع صحیح محتوا	تولید پیام	گسترش اخلاق حرفه‌ای	افراسیابی
		خلق پیام	IGI Global ، New Mexico Media Literacy Project ، Center for Media Literacy و آیت اللهی و رمضانی،
		تولید معنا	Adams and Hamm
		تولید محتوا مطابق با حقیقت	افراسیابی

	برقراری ارتباط	Christ and Potter, Horton, Livingstone et al., nw center for excellence in media literacy
	اطلاع داشتن از کیفیت تولید پیام	بیران
	تولید رسانه‌ای	Action Coalition for Media Education

همانطور که مشاهده می‌شود از مجموع ۴۸ کد مستخرج از تعاریف، ۳۹ مضمون پایه و ۶ مضمون سازمان‌دهنده استخراج شد که حول ۳ مضمون فراگیر «کنترل دسترسی به رسانه و محتوای رسانه‌ای»، «پردازش محتوای رسانه‌ای» و «توانایی تولید و توزیع صحیح محتوای رسانه‌ای» شکل می‌گیرند.

جدول شماره ۴ مربوط به شبکه مضامین سواد رسانه‌ای ذیل مضمون فراگیر پردازش محتوای رسانه است. شبکه مضامین ذیل مضمون فراگیر کنترل دسترسی به رسانه و محتوای رسانه‌ای در جدول شماره ۵ و توانایی تولید و توزیع صحیح محتوای رسانه‌ای در جدول شماره ۶ مشاهده می‌شود، تعاریف سواد رسانه‌ای بالاتفاق پیرامون رسانه و محتوای رسانه‌ای و ذیل این سه مضمون فراگیر با در نظر گرفتن مضامین سازمان‌دهنده و پایه نسبت به هر کدام قرار می‌گیرد.

شکل ۴: مضامین فراگیر سواد رسانه‌ای

از سوی دیگر، شرایط کنونی در زمینه اثرات، فرآیند، ابزارها و غایات فضای مجازی، ما را بیش از آنچه که در این سه مضمون فراگیر سواد رسانه‌ای است، درگیر و وابسته به خود کرده است و موقعیتی پیچیده‌تر و موثرتر بر زندگی جوامع بشری را رقم زده است و تصور می‌شود، سواد که ضرورت دانستن و گسترش آن میان آحاد جامعه بیش از پیش است، مفهومی به نام سواد فضای مجازی است. در ادامه با مفهوم پردازش سواد فضای مجازی بر مبنای تعریف مختار از فضای مجازی (ذکر شده در ادبیات پژوهش)، به تشریحی از مسائل و سواد مورد نیاز آن پرداخته خواهد شد.

۲. سواد فضای مجازی

لازم به ذکر است که مفهوم سواد فضای مجازی مفهومی نو و بدیع است که واکاوی و مفهوم پردازش آن از اهداف مقاله حاضر می‌باشد. به همین جهت نیز در میان مقالات و پژوهش‌های به زبان فارسی و انگلیسی، پژوهشی که تا

کنون به واکاوی این مفهوم پردازد، علیرغم جستجوی گسترده و چندباره نگارندگان یافت نشده و تنها در کتابی با عنوان «ایترنت و سواد مجازی» سواد مجازی مبتنی بر رویکرد دوفضایی، به «مجموعه قابلیت‌های تحلیلی انتقادی عملیاتی اطلاعاتی مسئولانه در زمینه آگاهی تشخیص و کاربرد فضای مجازی و قابلیت‌های بهره‌ورانه در زمینه ارزیابی ابداع و مدیریت فضا و تعامل در زمینه ارتباطات مشارکت و همکاری فعالانه» (عاملی و محسنی آهویی، ۱۳۹۸) تعریف شده است. که با تعریف مختار در این مقاله نیز قرابت‌هایی دارد. به همین جهت در این قسمت از مقاله ابتدا به مفاهیم نزدیک و مرتبط با مفهوم سواد فضای مجازی که در آثار پژوهشی به آن اشاره شده است، می‌پردازیم و سپس مبتنی بر تعریف مختار از فضای مجازی، سواد فضای مجازی را مفهوم‌پردازی کرده و شماری از مجموعه مسائل و موضوعاتی که متعلق سواد فضای مجازی قرار می‌گیرند را برمی‌شماریم.

۲.۱. تعاریف مفاهیم مرتبط با سواد فضای مجازی

شرایط ناپایدار فناوری‌های فضای مجازی محققان را از ارائه تعریفی جهان‌شمول و پایدار از مفاهیم و پدیده‌های مرتبط با آن ناتوان می‌کند (عاملی و محسنی آهویی، ۱۳۹۸) عدم وجود تعریفی صحیح از فضای مجازی در سال‌های گذشته که آن را در ابعاد گوناگونش در نظر گرفته و تصویری روشن از آن ارائه کند نیز خود مزید بر علت شده است تا اندیشمندان و محققان حوزه‌های مرتبط از تعریف سواد فضای مجازی بازمانده و هر یک به تعریف مفهومی از مفاهیم مرتبط پردازند در حالی که سواد فضای مجازی دامنه‌ای بسیار گسترده از این موارد داشته و عملاً این مفاهیم در ذیل سواد فضای مجازی قرار می‌گیرند. در جدول ۷ تعریف برخی از مفاهیم مرتبط با سواد فضای مجازی ذکر شده است.

جدول ۷) تعریف برخی مفاهیم مرتبط با سواد فضای مجازی

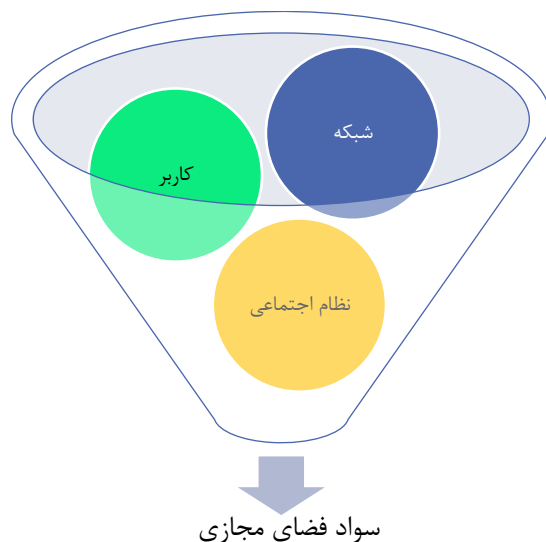
منبع	تعریف	انواع سواد
Tobin (۱۹۸۳) و Haigh (۱۹۸۵)	توانایی استفاده از رایانه و نرم افزار های آن برای اجرای وظایف ویژه	سواد رایانه
Martin and Grudziecki (۲۰۰۶) & Alkali and Amichai-Hamburger (۲۰۰۴) Encyclopedia of information communication technologies and adult education integration (۲۰۱۱)	توانایی شخص در اجرای موثر وظایف در محیط دیجیتال شامل خواندن و تفسیر رسانه، ارزیابی و کاربرد دانش جدید حاصل شده از محیط های دیجیتال	سواد دیجیتال
Barlow (۲۰۰۳)	توانایی استفاده از فناوری های رایانه ای به شکلی موثر برای درک مستمر دلالت ها و کاربرد های آن در کنش های آن	سواد سایر
Livingstone (۲۰۰۴) & Fuji (۲۰۰۵) et al. and Yoshida (۲۰۱۵)	دانش، مهارت، و رفتار های قابل کاربرد در پهنه گسترده ابزار های دیجیتال مانند گوشی های هوشمند، انواع رایانه ها و وسایل دیجیتال	سواد اینترنتی
در قسمت ادبیات پژوهش به تفصیل بیان شد.	توانایی کنترل دسترسی به رسانه و دسترسی، تحلیل انتقادی و تولید و توزیع محتوای رسانه ای	سواد رسانه
Golian-Lui and Westenkirchner Farmer (۲۰۱۱) & Sedivy- Benton (۲۰۱۱) & Estes (۲۰۱۹)	توانایی استفاده موثر و مسئولیت گرا از فناوری مقتضی برای برقراری ارتباط، حل مسئله، و دسترسی، مدیریت، یکپارچه کردن، ارزیابی، خلق و ارتباط اطلاعاتی برای ارتقای فرایند های آموزشی از خلال حل مسئله و تفکر انتقادی	سواد فناوری
Chung et al. (۲۰۱۷)	مهارت ها و قابلیت های مورد نیاز برای خواندن نوشتن و مشارکت در محیط وب	سواد وب
Fabbro (۲۰۰۹)	دانش پایه روش استفاده از شبکه ها بعنوان ابزاری برای کشف و تصمیم گیری و شناخت مزایا و معایب بالقوه آن ها و دسترس پذیر کردن آن برای همه افراد در جهان شبکه ای	سواد شبکه
Halvorsen (۲۰۱۰)	سواد مجموعه مهارت های لازم برای استفاده موثر از تمامی مواد، ابزار ها و منابع مورد نیاز که بصورت برخط هستند	سواد الکترونیک

Eisenberg et al.) (۲۰۰۴)	توانایی تشخیص، جایگذاری، ارزیابی و استفاده موثر از اطلاعات در زمینه مسائل و موضوعات	سواد اطلاعاتی
& (۲۰۱۳ Na and Yan) Rouse and Wigmore) (۲۰۱۵)	تشخیص داده مورد نیاز برای هدف خاص، توانایی خوانش، تفسیر و تحلیل، نگاه انتقادی به اطلاعات حاصل از تحلیل و خلق و ارتباط برقرار کردن داده‌ها	سواد داده
Vanwynsberghe et al.) (۲۰۱۱ al.)	توانایی دسترسی به کاربرد های رسانه های اجتماعی، دانش، مهارت‌ها، نگرش‌ها و خود بسندگی برای استفاده موثر از کاربرد های رسانه های اجتماعی و تحلیل ارزیابی تسهیم و خلق محتوای رسانه های اجتماعی	سواد رسانه‌های اجتماعی

۲.۲. تعریف سواد فضای مجازی

همانطور که پیش از این در مقدمه و ادبیات پژوهش بیان گردید، معنای سواد در طول تاریخ متناسب با نیازهای اجتماعی با هدف غایی بهتر زندگی کردن و استفاده مناسب‌تر از ابزارها تغییر کرده است. بر اساس دو رویکرد کلی تعاریف سواد، سواد یا مستقل از بافت بعنوان یک مهارت شناختی تعریف می‌شود و یا با رویکرد ایدئولوژیکی و فراتر از خواندن و نوشتن متون مکتوب، رمزگردانی و رمزگشایی اطلاعات در تمامی اشکال و تاثیر فناوری‌ها را نیز در نظر دارد. بر این اساس سواد فضای مجازی، یعنی فهم و شناخت ارکان، مسائل و ویژگی‌های فضای مجازی و توانایی استفاده بهینه و صحیح برای بهره‌مندی هرچه بیشتر و بهتر از آن.

. فضای مجازی طبق تعریف مختار دارای سه رکن اساسی می‌گردد: ۱- شبکه، ۲- کاربر و ۳- نظام اجتماعی. اگرچه در همه تعاریف اشاره‌ای به شبکه فناوری اطلاعات و ارتباطات و همچنین کاربری که از این فضا بهره‌مند می‌شود، می‌گردد، اما این رکن نظام‌های اجتماعی هست که وجه تمایز تعریف فضای مجازی با دیگر تعاریف متداول در این خصوص است و تأثیر میان نظام‌های اجتماعی فضای فیزیکی و فضای مجازی از جمله مسائل مهمی است که آحاد مردم، جامعه و حکومت‌ها را به خود مشغول می‌سازد.

شکل ۵: مولفه‌های سواد فضای مجازی

فرد با سواد فضای مجازی، توانمند و دارای آموزه‌هایی در سه مولفه‌ی ناظر به شبکه و فنی، ناظر به کاربر و ناظر به نظام اجتماعی است. مسائل ناظر به شبکه عبارتند از توجه به بُعد فنی شبکه ملی اطلاعات و دلایل استفاده از آن، آگاهی نسبت به سایت‌ها و پیام‌رسان‌های داخلی و اطلاع از ضرورت و چگونگی بهره‌مندی از آنها و ... . همچنین فرد دارای سواد فضای مجازی در ذیل مولفه کاربر، به مسائلی که ناظر و در سطح فرد هستند توجه می‌کند، از جمله توانایی نسبت به حفظ امنیت اطلاعات خود و طرق استیفای حقوق مجازی و حراست از حریم شخصی در هنگام مصرف، توزیع و حتی تولید محتوا. توجه و کسب ضمانت مطلوب و کیفیت مناسب برای فعالیت‌هایی مثل خرید مجازی و ... و همچنین آموزه‌هایی در زمینه‌ی استفاده از پلتفرم‌های مناسب برای خود و خانواده‌اش با بهره‌گیری از قابلیت‌های کنترلی^۱.

^۱ مانند قابلیت Parental Control در برخی ابزارهای دیجیتال.

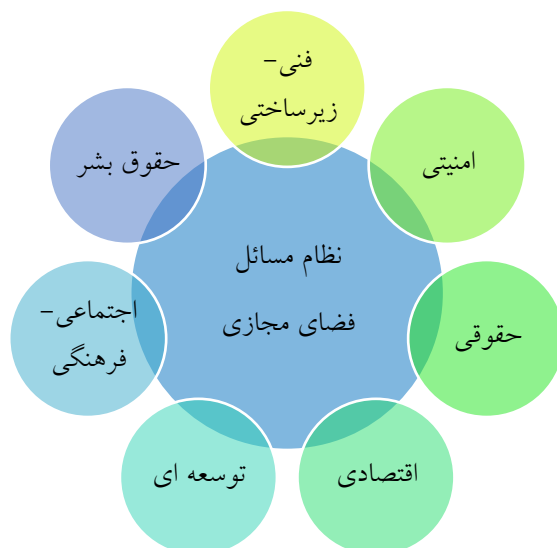
همچنین، مسائل ناظر به سواد فضای مجازی در ذیل مولفه‌ی نظام اجتماعی، عبارتند از آگاهی اجمالی در خصوص سواد حکمرانی فضای مجازی، فهم نگاه امتدادی به فضای مجازی، ضرورت بازتولید و تغییر قواعد حاکم بر نظام‌های اجتماعی، توجه به سلطه و هژمونی آمریکا در لایه‌های مختلف فضای مجازی، توجه به بعد تمدنی فضای مجازی و عدم تقلیل آن به فاوا و ... . شایان ذکر است که این سطح از سواد بیشتر باید مطمئن نظر مسئولین و سیاست‌گذاران با توجه به جایگاه و تصمیم‌هایشان در خصوص و مرتبط با فضای مجازی باشد.

به این منظور برای تبیین هرچه بهتر مفهوم سواد فضای مجازی در ادامه شبکه‌ای از مسائل و موضوعات فضای مجازی که متعلق سواد فضای مجازی قرار می‌گیرند، ذکر می‌گردد.

۲,۳. نظام مسائل سواد فضای مجازی

با استفاده از طبقه بندی جامعی با عنوان سبدهای دیپلو^۱ (Kurbalija, ۲۰۱۶: ۳۰). می‌توان مسائل فضای مجازی را در هفت دسته: ۱-فنی - زیرساختی ۲-امنیتی ۳-حقوقی ۴-اقتصادی ۵-توسعه‌ای ۶-اجتماعی - فرهنگی و ۷-حقوق بشر طبقه بندی کرد. این طبقه‌بندی از سال ۱۹۹۷ توسعه یافته و به طور منظم مبتنی بر بازخوردهای شرکت‌کنندگان در دوره‌ها، داده کاوی‌ها، نتایج پژوهش‌ها و ادراکات ناشی از فرایند خط‌مشی تعدیل گردیده است. این رویکرد، جمعی بین رویکردهای ذکر شده ایجاد نموده و از جامعیتی نسبی برخوردار است (Kurbalija, ۲۰۱۶: ۳۰). از آنجایی که هدف از این کار تسهیل فهم حوزه پیچیده فضای مجازی است، لازم به ذکر است که اینگونه طبقه‌بندی‌ها جهت آسان‌شدن درک موضوع بوده و ممکن است که بسیاری از مسائل در شرایط واقعی، ترکیبی از این طبقات را داشته باشند و یا اینکه با یکدیگر متقاطع باشد (CSTD, ۲۰۱۵: ۵). همچنین پرواضح است که این طبقه‌بندی‌ها، همانند شکل شماره ۵ قابل تکامل و رشد بوده و منحصر به مسائلی که به آن‌ها پرداخته می‌شود، نیست.

^۱. Diplo's Baskets

شکل ۵: نظام مسائل فضای مجازی

در مقاله نظام مسائل حکمرانی فضای مجازی (زبینده و همکاران، ۱۳۹۷) برخی از محورها و اهم مسائل و چالش‌های فضای مجازی طبق جدول شماره ۸ مطرح شده است که از میان آنها، نسبت به هر فردی که به هر میزان در این فضا حضور و بروز دارد، مسائلی مطرح می‌شود.

جدول ۸: مسائل فضای مجازی (زیبنده و همکاران، ۱۳۹۷)

مسائل و چالش‌ها							حوزه
مسائل تعیین‌کننده آینده اینترنت		سرورهای مسیریاب	سیستم نام دامنه	پروتکل اینترنت	تأمین‌کنندگان دسترسی به اینترنت	زیرساخت‌های مخابراتی	فنی - زیرساختی
امضای دیجیتال	هزینه‌ها	رمزنگاری	امنیت آنلاین کودکان	جنگ سایبری	اینترنت به عنوان زیرساخت اطلاعات حیاتی	جرایم سایبری	امنیتی
حقوق کار		نشان تجاری	حق ثبت اختراع	حق مالکیت معنوی	ابزارهای قانونی		حقوقی - قانونی
بانک و پول مجاری		حراست از مشتری	نظام مالیاتی	تجارت الکترونیک	اقتصاد دسترسی	اقتصاد اطلاعات	اقتصادی
شکاف دیجیتال							توسعه‌ای
صیانت از کودکان		حریم خصوصی	تنوع فرهنگی و چندزبانی	آموزش‌های آنلاین	خط‌مشی محتوا		فرهنگی - اجتماعی
مسائل غیرمستقیم تحت تأثیر		حقوق کودکان در جهان دیجیتال	حفاظت از داده	حریم خصوصی	چارچوب حقوق بشر سنتی و جدید	حق جستجو و دریافت و ارسال اطلاعات	آزادی بیان

۳. مقایسه سواد رسانه‌ای و سواد فضای مجازی

باتوجه به توضیحات بیان شده در خصوص سواد فضای مجازی، تامل در نسبت میان سواد فضای مجازی و سواد رسانه‌ای امری ضروری است که در محورهای مختلف می‌توان نسبت میان این دو را در نظر گرفت. مولفه‌های محوری سواد رسانه‌ای کنترل دسترسی به رسانه و محتوای رسانه‌ای، پردازش محتوای رسانه‌ای و تولید و خلق محتوای رسانه‌ای است. حال آنکه سواد فضای مجازی، بر اساس سه رکن کاربری فردی، نظام اجتماعی و مسائل فنی و شبکه است. شاخص دیگر در مقایسه، گستره میان این دو سواد است که در یکی، در همه ۷ عرصه امتداد زندگی فیزیکی در فضای مجازی است، اما در سواد رسانه‌ای باتوجه به تعاریف ذکر شده و تاکید متخصصان و تعاریف

مطرح شده در این مقاله، سواد رسانه‌ای زیرمجموعه‌ی نظام رسانه‌ای، ذیل عرصه فرهنگی-اجتماعی است. نقطه اثر در سواد رسانه‌ای، تولید، مصرف و تحلیل محتوای رسانه‌ای است، حال آنکه در سواد فضای مجازی، با هدف زیست بهتر در فضای مجازی است، همچنین بستر فعالیت کنشگر، در سواد رسانه‌ای غالباً در رسانه است، ولی در سواد فضای مجازی، در همه فعالیت‌های مرتبط با فضای مجازی است. همچنین موضوعات و مسائل سواد فضای مجازی، محیط بر سواد رسانه‌ای است، و شاخص حدآستانه برای کسب این سواد، در طیف سواد دیجیتال تا تولید رسانه‌ای است، اما در سواد فضای مجازی، از سواد عمومی تا دانش تخصصی نسبت به مسائل و موضوعات در هر یک از عرصه‌ها است. جدول شماره ۹ به تفکیک این دو سواد می‌پردازد.

جدول ۹) مقایسه سواد رسانه‌ای و سواد فضای مجازی

حد آستانه کسب سواد	بستر فعالیت کنشگر	نسبت با دیگری	نقطه اثر	گستره	مولفه های محوری
سواد دیجیتال تا تولید رسانه‌ای	غالباً در بستر رسانه	محاط از دیگر	کسب مهارت های تولید، مصرف و تحلیل محتوای رسانه‌ای	نظام رسانه‌ای در ذیل عرصه فرهنگی اجتماعی	کنترل دسترسی به رسانه و محتوای رسانه‌ای
					پرداش محتوای رسانه‌ای
					تولید و خلق محتوای رسانه‌ای
از سواد عمومی تا دانش تخصصی نسبت به مسائل و موضوعات در هر یک از عرصه ها	کنش گری در همه فعالیت مرتبط با فضای مجازی	محیط بر دیگری	برای زیست بهتر در فضای مجازی که امتداد فضای حقیقی است	در عرصه V	سواد نسبت به مسائل کاربری فردی
					سواد نسبت به مسائل نظامات اجتماعی
					سواد نسبت به مسائل فنی و شبکه

نتیجه‌گیری

سواد، مفهومی است که به طور کلی بر توانایی مواجهه درست و منطقی با پدیده‌ها بواسطه کسب دانش و اطلاعات پیرامون آن پدیده و بهبود شرایط زندگی اشاره دارد. با ورود به عصر فضای مجازی و امتداد زندگی فیزیکی انسان در فضای مجازی ضرورت کسب سواد فضای مجازی بیش از پیش حیاتی است.

اگرچه برخی از اندیشمندان دایره شمول تعاریف خود از سواد رسانه‌ای را آنچنان وسیع کرده‌اند که اغلب ابعاد ممکن را در بر می‌گیرد، اما بسیار قابل توجه است که با این وجود این تعاریف کماکان نارسایی‌هایی نسبت به سواد فضای مجازی دارند به طوری که براساس آنچه برخی اندیشمندان متذکر شده‌اند، سواد رسانه‌ای و سواد فضای مجازی نمی‌تواند به یک معنا و برابر باشند. تصور می‌شود که این اختلاف نظر برآمده از تقلیل تعریف برخی اندیشمندان از فضای مجازی و خطای آنان در، صرفاً رسانه‌ای نگریستن به فضای مجازی است، حال آنکه میتوان ادعا کرد تنها یکی از نظام‌های فضای مجازی نظام رسانه‌ای است؛ و به همین دلیل نیز فارغ از اینکه چقدر دایره تعریف‌مان را از سواد رسانه‌ای گسترده کنیم، کماکان سواد رسانه‌ای نارسایی‌هایی دارد که عملاً نمی‌تواند به معنای سواد فضای مجازی باشد زیرا در اصل سواد رسانه‌ای حول «رسانه و محتوای رسانه‌ای» شکل می‌گیرد و همانطور که ذکر شد فضای مجازی منحصر در نظام رسانه‌ای نیست. سواد رسانه‌ای اگر چه شرط لازم برای زندگی در عصر فضای مجازی است، ولی شرط کافی نیست.

کسب سواد فضای مجازی، از رهگذر کسب دانش و اطلاعات پیرامون چگونگی زیستن در این فضا است که این اطلاعات حول مسائل موجود در فضای مجازی شکل می‌گیرد. اما همانگونه که مطرح شد فضای مجازی خود به گستره زندگی حقیقی انسان‌ها و شامل نظام‌های اجتماعی آنهاست. به همین منظور کسب اطلاعات به وسعت تمامی مسائل فضای مجازی را امری ممتنع می‌نماید.

نکته مهم آنست که عملاً با تقلیل فضای مجازی به یک رسانه و صرف رسانه دانستن آن و به تبع آن تقلیل مفهوم سواد فضای مجازی به سواد رسانه‌ای، وجوه بسیار مهم دیگر در نگاه نظام‌مند به فضای مجازی مورد غفلت واقع شده و به تبع در جزئی از یک کل به هم پیوسته، منحصر خواهیم شد. این همان محل مناقشه‌ی میان کثیری از فعالان این عرصه است، زیرا که این محل نقطه عزیمت برای بسیاری از سیاست‌گذاری‌ها و اقدامات است. و لذا، همانگونه که در زندگی حقیقی، سواد به گونه‌های متعدد و متکثر، و مراتب مشکک و طیفی تقسیم می‌شود، سواد فضای مجازی نیز شامل اطلاعات پیرامون مسائل، عرصه‌ها و نظام‌های متعددی است که آحاد جامعه باید ضمن کسب حداقل‌های لازم، متناظر با نحوه و میزان فعالیت خود در این فضا به کسب سواد فضای مجازی متناسب مبادرت ورزند و هرچه حضور و بروز فرد در این فضا بیشتر است، دانستن و کسب این سواد، امری واجب‌تر است.

کتابنامه

- آقازاده، محرم (۱۳۹۴). *سواد مالی برای کودکان، راهنمای آموزش سواد مالی برای اولیا*. تهران: انتشارات مرآت.
- آیت‌اللهی، ح و رضائی، ا. (۱۳۹۳). *سواد رسانه‌ای مفاهیم و کلیات*. *سواد رسانه‌ای*. تهران: موسسه فرهنگ و هنر هدایت میزان، انتشارات فهم.
- تراشپون، سید علیرضا (۱۳۹۸). *والد سوم، تأثیر رسانه‌ها بر تربیت فرزندان*. تهران: نشر معارف.
- حافظی، ا. و بختیاری، ز. (۱۳۸۳). *نقش سواد اطلاعاتی مراجعان در بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی*. In: *حافظی و ز. بختیاری (Eds)*، همایش آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها. سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- حسینی، سیدبشیر (۱۳۹۹). *کلاس سواد رسانه‌ای، دوره کارشناسی، دانشگاه امام صادق علیه السلام*. نیمسال اول تحصیلی، جلسه دهم.
- دانای طوسی، م. و کیامنش، ع. (۱۳۸۸). *رویکردهای نظری زیربنای تعریف سواد: شواهدی از برنامه درسی کشورهای آمریکا، کانادا، انگلستان، سنگاپور، سنگال، اندونزی و ایران*. نوآوری‌های آموزشی، ۱۳۸۸(۳۱).
- دانشور، میترا و دیگران (۱۳۹۶). *تفکر و سواد رسانه‌ای پایه دهم دوره دوم متوسطه*. محل نشر: تهران.
- زینبده، حسین؛ برقی، سیدامیررضا و آزادی احمدآبادی، جواد (۱۳۹۷). *نظام مسائل حکمرانی فضای مجازی، دومین کنفرانس حکمرانی و سیاست‌گذاری عمومی، تهران*.
- شربتیان (۱۳۸۹). *تأملی بر ضرورت پایدار سواد رسانه‌ای در جامع و راهکارهای لازم برای توسعه آن*. *مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان*، ۱۷-۱۸(۵)، صص. ۶۷-۹۶.
- شکرخواه (۱۳۸۵). *سواد رسانه‌ای؛ یک مقاله عقیده‌ای*. *رسانه*، ۶۸(۱۷)، صص. ۲۷-۲.
- شهوندپور و سالارکیا (۱۳۹۳). *قرآن و سواد رسانه‌ای با تأکید بر خیر و خبرنگاری*. کتاب و سنت، ۵(۲)، صص. ۵۱-۸۲.
- طلوعی، علی (۱۳۹۰). *سواد رسانه‌ای: درآمدی بر شیوه یادگیری و سنجش*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.

- عاملی، سعیدرضا (۲۰۱۸). مصاحبه با دکتر سعید رضا عاملی - فضای مجازی و رسانه. نشریه دنیا، ۱(۵)، ۴-۱۳.
- عاملی، سعیدرضا و محسنی آهویی، ابراهیم (۱۳۹۸). اینترنت و سواد مجازی - پژوهشگاه فرهنگ، هنر و اندیشه.
- غفاری، حسین (۱۳۹۷). هرم سواد رسانه‌ای، طرح کلی دوره جامع آموزش سواد رسانه‌ای برای مربیان.
- فیروزآبادی، سید ابوالحسن و آزادی احمدآبادی، جواد (۱۳۹۹). تحلیل پیشینه حکمرانی فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران. نشریه علمی دانش سیاسی، ۱۶(۲)، ۵۶۳-۵۹۸.

- Adams, D., & Hamm, M. (۲۰۰۱). Literacy in a multimedia age. Norwood Mass.: Christopher-Gordon Publishers.
- Anderson, J. A. (۱۹۸۱). Receivership skills: An educational response. Education for the television age, ۱۹-۲۷.
- Alkali, Yoram Eshet; Amichai-Hamburger, Yair (۲۰۰۴): Experiments in digital literacy. In CyberPsychology & Behavior ۷ (۴), pp. ۴۲۹-۴۲۱.
- Aufderheide, P. (۱۹۹۳). Media Literacy. A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy: ERIC.
- Baker, F. (۲۰۰۴). Celebrating national literacy month: Media literacy. School Library Media Activities Monthly, ۲۱(۱), ۵۰-۵۱.
- Barlow, Jeffrey (۲۰۰۳): Cyberliteracy, Navigating the Internet with Awareness. In Interface: The Journal of Education, Community and Values ۳ (۸).
- BUCKINGHAM, David (۲۰۰۵): Children and new media. In.: LIEVROUW, Leah e LIVINGSTONE, Sonia (eds.) Handbook of New Media: London: Sage.
- Christ, William G.; Potter, W. James (۱۹۹۸): Media literacy, media education, and the academy. In Journal of communication ۴۸ (۱), pp. ۵-۱۵.
- Chung, An-Me; Bond Gill, I.; O'Byrne, Ian (۲۰۱۷): Web Literacy ۲۰۰. In Repéré à: <https://mozilla.github.io/content/web-lit-whitepaper>.
- CSTD (۲۰۱۵): Mapping of international Internet public policy issues.
- Eisenberg, Michael B.; Lowe, Carrie A.; Spitzer, Kathleen L. (۲۰۰۴): Information literacy: Essential skills for the information age: ERIC.
- Encyclopedia of information communication technologies and adult education integration (۲۰۱۱): IGI Global.
- Estes, Judi Simmons (۲۰۱۹): A call for teacher preparation programs to model technology integration into the instructional process. In : Pre-Service and In-Service Teacher Education: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications: IGI Global, pp. ۱۴۴۲-۱۴۵۸.
- Fabbro, Elaine (۲۰۰۹): Information literacy. In : Encyclopedia of Distance Learning, Second Edition: IGI Global, pp. ۱۱۷۸-۱۱۸۲.

- Farmer, Lesley S. J. (٢٠١١): How adults learn through Information Technologies. In : Encyclopedia of information communication technologies and adult education integration: IGI Global, pp. ١٧-٣٦.
- Fuji, Kei; Yoshida, Fujio (٢٠١٥): Mobile Phone-Related behaviors and problems in Japan. In : Encyclopedia of Mobile Phone Behavior: IGI Global, pp. ١٠٧٩-١٠٨٨.
- Golian-Lui, Linda Marie; Westenkirchner, Suzy (٢٠١١): Library issues in adult online education. In : Encyclopedia of information communication technologies and adult education integration: IGI Global, pp. ٤٨٥-٥٠٥.
- Haigh, Roger W. (١٩٨٥): Planning for computer literacy. In The Journal of Higher Education ٥٦ (٢), pp. ١٦١-١٧١.
- Halvorsen, Andy (٢٠١٠): Social networking sites and critical language learning. In : Social Computing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications: IGI Global, pp. ١٠٦١-١٠٨٢.
- Hobbs, Renee (٢٠٠٧): Reading the media in high school: Media literacy in high school English: Teachers College Press.
- Horton, Forest Woody (٢٠٠٨): Understanding information literacy a primer, an easy-to-read, non-technical overview explaining what information literacy means, designed for busy public policy-makers, business executives, civil society administrators and practicing professionals.
- Jenkins, Henry; Purushotma, R.; Clinton, K.; Weigel, M.; Robison, A. J. (٢٠٠٨): The new media literacies. In Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the ٢١st Century.
- Jones-Jang, S. Mo; Mortensen, Tara; Liu, Jingjing (٢٠٢١): Does media literacy help identification of fake news? Information literacy helps, but other literacies don't. In American Behavioral Scientist ٦٥ (٢), pp. ٣٧١-٣٨٨.
- Kurbalija, J. (٢٠١٦): An Introduction to Internet Governance: ٧th edition: DiploFoundation; DiploCentar. Available online at <https://books.google.com/books?id=UgAtDwAAQBAJ>.
- Livingstone, Sonia (٢٠٠٤): Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. In The communication review ٧ (١), pp. ٣-١٤.
- Livingstone, Sonia; Bober, Magdalena; Helsper, Ellen (٢٠٠٥a): Internet literacy among children and young people: Findings from the UK Children Go Online Project.
- Livingstone, Sonia; van Couvering, Elizabeth; Thumim, Nancy (٢٠٠٥b): Adult media literacy: A review of the research literature.
- Martin, Allan; Grudziecki, Jan (٢٠٠٦): DigEuLit: Concepts and tools for digital literacy development. In Innovation in teaching and learning in information and computer sciences ٥ (٤), pp. ٢٤٩-٢٦٧.
- Mason, Lance E.; Krutka, Dan; Stoddard, Jeremy (٢٠١٨): Media literacy, democracy, and the challenge of fake news. In Journal of Media Literacy Education ١٠ (٢), pp. ١-١٠.
- Na, Liang; Yan, Zeng (٢٠١٣): Promote data-intensive scientific discovery, enhance scientific and technological innovation capability: New model, new method, and new challenges comments on the fourth paradigm: Data-intensive scientific discovery. In Bulletin of Chinese Academy of Sciences ١, p. ١٦.

- Nijboer, Jelke; Hammelburg, Esther (۲۰۱۰): Extending media literacy: a new direction for libraries. In *New Library World*.
- Ottis, Rain; Lorents, Peeter (۲۰۱۰): Cyberspace: Definition and Implications. In OH Dayton (Ed.): *the ۹th International Conference on Information Warfare and Security*. US: Academic Publishing, pp. ۲۶۷-۲۷۰. Available online at <https://ccdcoe.org/library/publications/cyberspace-definition-and-implications/>.
- Rouse, M; Wigmore, I (۲۰۱۵): Definition data literacy.
- Ruminski, Henry J.; Hanks, William E. (۱۹۹۵): Critical thinking lacks definition and uniform evaluation criteria. In *Journalism & Mass Communication Educator* ۵۰ (۳), pp. ۴-۱۱.
- Sedivy-Benton, Amy L. (۲۰۱۶): Individual Differences, Learning Opportunities and Learning Outcomes, Digital Equity: Bridging the Gap—Creating Learning Opportunities for All Students. In : *Handbook of Research on Learning Outcomes and Opportunities in the Digital Age*: IGI Global, pp. ۲۶۶-۲۸۶.
- Sholle, D.; Denski, S. (۱۹۹۵): *Critical Media Literacy: Reading, Remapping, Rewriting*.
- Silverblatt, Art; Eliceiri, Ellen M. Enright; Eliceiri, Ellen M. (۱۹۹۷): *Dictionary of media literacy*: Greenwood Publishing Group.
- Tobin, C.D. (۱۹۸۳): Developing Computer Literacy. In *Arithmetic Teacher* ۳۰(۶), pp. ۲۲-۲۳.
- Vanwysberghe, H.; Boudry, E.; Verdegem, P. (۲۰۱۱): Mapping social media literacy: Towards a conceptual framework. In *User empowerment in a social media culture*.